

o opracowanie rozprawy poświęconej tym pominiętych, w recenzowanej pracy, zagadnieniom. Z całą pewnością publikacja zawiera unikalne informacje, a wnioski z badań dają przyczynek do dalszych dyskusji, nie tylko nad dziejami szkolnictwa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807-1831), ale także nad szczeblami i typami szkolnictwa na ziemiach polskich w okresie zaborów.

Grażyna Kartowska

¹ A. Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807-1831)*, Lublin 2002, s. 11.

² Jedyńy syntetyczny zarys szkolnictwa zawodowego cywilnego interesującego nas okresu przedstawił

Józef Miąso, *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815-1915*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966. Monograficznego ujęcia nie posiada szkolnictwo wojskowe. Pracą, do której najczęściej odnoszą się piszący o placówkach wojskowych jest praca B. Gembarzewskiego, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815-1830. Księstwo Warszawskie 1807-1814*, Warszawa 1905. Podobnie jest z monografiami dotyczącymi seminariów duchownych omawianego okresu. Na uwagę zasługują tu m.in. prace: J. Bielińskiego, *Wydział Teologiczny Królewskiego Warszawskiego Uniwersytetu (1817-1831). Zarys historyczny*, Warszawa 1907; *Seminarium Włocławskie. Szkic historyczny*, na podstawie akt i dokumentów miejscowych ułożył i spisał ks. S. Chodyński, Włocławek 1904.

³ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816-1831)*, Warszawa 1907, t. I; 1911, t. II; 1912, t. III.

Dorota Żołądź-Strzelczyk, Wiesław Jamrozek, *Studia z dziejów edukacji kobiet na ziemiach polskich, Agencja Wydawniczo-Poligraficzna „Bajt”, Poznań 2001, ss. 152*

Podjęty przez autorów temat mieści się w nurcie, podejmowanych już od pewnego czasu przez polskich historyków, badań poświęconych dziejom kobiet na ziemiach polskich. O ile sytuacja prawna czy biografie wybitnych kobiet doczekały się licznych opracowań¹, to problematyka edukacji kobiet na ziemiach polskich nie została, jak dotąd, w pełni opracowana.

Praca ta jest pod wieloma względami wyjątkowa i oryginalna. Nie każdy z nas bowiem uświadamia sobie jak długa droga i czas dzieli dzisiejszą wyemancypowaną, wykształconą i aktywną w różnych dziedzinach życia społecznego kobietę, od kobiety doby staropolskiej, wyposażonej częstokroć jedynie w podstawy wychowania domowego czy też niewiasty kształconej na popularnych w XVIII wieku pensjach. Autorzy pokusili się więc o przedstawienie kolejnych etapów pokonywanych w ewolucji oświatowej przez polską kobietę. Na uwagę zasługuje również fakt, iż materiał badawczy jest prezentowany w sposób przejrzysty i czytelny, co obok walorów natury naukowej jest niewątpliwą zaletą dzieła.

Stworzony w prosty i logiczny sposób układ pracy sprawia, że czytelnik bez problemu odnajdzie interesujące go zagadnienia a jednocześnie

zawarte w kolejnych rozdziałach treści są ze sobą harmonijnie połączone, tworząc spójną całość.

Język, jakim posługują się autorzy, w połączeniu z umiejętnym wyrażaniem *stricte* naukowych treści, gwarantuje szeroki krąg odbiorców. Obok więc historyków czy studentów kierunków pedagogicznych i historycznych, adresatem prezentowanej publikacji może być każdy czytelnik zainteresowany kulturą, tradycją i obyczajowością.

Zarówno dla Doroty Żołądź-Strzelczyk, jak Wiesława Jamrozka prezentowana publikacja nie jest debiutem autorskim. Oboje mają już pewien dorobek badawczy. Czytelnicy systematycznie śledzący publikacje z zakresu historii wychowania rozpoznają w tym literackim duecie autorów innej pracy, również poświęconej kobiecie i edukacji².

Na pracę składa się materiał periodycznie podzielony na dwie części, z których pierwsza przedstawia *Dzieje edukacji kobiet w Polsce przedrozbiorowej*, natomiast część druga omawia *Programy i działalność edukacyjną kobiet polskich okresu niewoli*.

Autorem części pierwszej jest Dorota Żołądź-Strzelczyk. W sześciu problemowo ułożonych rozdziałach autorka spogląda na kobietę

przez pryzmat jej pozycji w rodzinie i w społeczeństwie oraz jej statusu prawnego. Odwołuje się również do funkcjonujących od średniowiecza przez odrodzenie po wiek XVIII poglądów na wychowanie kobiet. Omawiając problematykę praktyki edukacyjnej dziewcząt, autorka zwraca uwagę na specyfikę wychowania i edukacji dziewcząt w badanym przez siebie okresie. Kształcenie dziewcząt w głównej mierze ograniczało się wówczas do domowej edukacji, pod okiem bon i guwernantek. Jeśli zaś wykraczało poza dom rodzinny, to kontynuowane było początkowo w szkołach przyklasztowych, a w XVIII wieku również na prywatnych pensjach.

Rozważania autorki omówione w sześciu rozdziałach prowadzą w rezultacie do wniosku, że mimo niewielu możliwości edukacyjnych, kobiety w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej miały pewne możliwości zdobywania wiedzy, chociaż były one ograniczone zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Z dokonanego przez D. Żołądź-Strzelczyk krótkiego przeglądu możliwości edukacyjnych kobiet w dobie staropolskiej widać, jak rósł udział kobiet w życiu intelektualnym Rzeczypospolitej. Autorka zwraca jednak uwagę na fakt, że przez cały omawiany okres wykształcone kobiety stanowiły niewielką część kobiecej populacji a ich udział w ówczesnych polskich elitach intelektualnych był także stosunkowo niewielki.

Autorem drugiej części prezentowanej pracy jest Wiesław Jamrożek. W tej składającej się z dwóch rozdziałów części omówiona została problematyka awansu społeczno-kulturowego i edukacyjnego kobiet na poszczególnych etapach rozwoju ruchu kobiecego a także formy i przejawy udziału kobiet w szeroko rozumianym ruchu oświatowym na przełomie XIX i XX wieku, na przykładzie aktywności oświatowej kobiet w Galicji.

W rozdziale pierwszym, kreśląc sylwetki prekursorów ruchu kobiecego na ziemiach polskich, autor skupił się na analizie rozwoju ruchu kobiecego na ziemiach polskich w kontekście specyficznych warunków niewoli narodowej. Wśród wymienionych przez autora kobiet – emancypantek znalazły się m.in. Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, Narcyza Żmichowska, Eliza Orzeszkowa. Warto podkreślić jest według autora to, że „dla emancypujących się kobiet

polskich kwestie narodowe stawały się nadrzędnymi – nawet wobec idei równouprawnienia”³.

W rozdziale drugim przedstawiono dwojaką rolę kobiet w ruchu oświatowym Galicji. Analizując formy i przejawy udziału kobiet w ruchu oświatowym Galicji, autor z jednej strony przedstawia kobiety w roli podmiotowej (inicjatorek i organizatorek różnych przedsięwzięć edukacyjnych, wykładowczyń itp.), z drugiej – ukazuje je w charakterze słuchaczek, czytelniczek, uczestniczek kursów i innych form edukacji. W. Jamrożek podkreśla, że ruch ten pobudzał aspiracje kulturalno-oświatowe ówczesnych kobiet – Polek, a zarazem przyczynił się do społeczno-kulturalnej (a także politycznej) emancypacji kobiet.

Zainteresowany czytelnik z pewnością prześledzi z uwagą prezentowaną pracę i dostrzeże zarówno te sygnalizowane, jak i nie wymienione w tym omówieniu zalety rozprawy.

Praca ta, pod wieloma względami wartościowa i wyjątkowa, niestety nie jest wolna od pewnych odczuwalnych mankamentów. Jest nim niewątpliwie brak bibliografii i indeksów. Autorzy wykorzystali wprawdzie różnorodny i bogaty zasób źródeł oraz opracowań (można doliczyć się przeszło 200 pozycji), niestety brak jest ich całościowego zestawienia i uporządkowania.

Szkoda, że autorzy nie zadbali o uzupełnienie ciekawych i wartościowych treści odpowiadającymi im zdjęciami, co niewątpliwie wzbogaciłoby pracę.

Szkoda też, że w części omawiającej programy i działalność edukacyjną kobiet polskich okresu niewoli narodowej – formy i przejawy udziału kobiet w ruchu oświatowym w okresie niewoli zostały przedstawione tylko na przykładzie aktywności oświatowej kobiet w Galicji. Ciekawe byłoby bowiem zestawienie analizowanej problematyki w kontekście pozostałych zaborów.

W podsumowaniu należy zaznaczyć, iż prezentowana praca, jak podkreślają we wstępie sami autorzy, jest rezultatem badań prowadzonych w ramach projektu badawczego, finansowanego przez Komitet Badań Naukowych. Należy się więc spodziewać dalszych równie interesujących i nowatorskich rezultatów tych badań. Autorzy nie wyczerpują problemu, a jedynie otwierają furtkę przed dalszymi studiami nad dziejami edukacji kobiet w Polsce. Zwracają jednocześnie

uwagę na wiele nie opracowanych dotychczas problemów badawczych, funkcjonujących jedynie w sferze stereotypów i utartych sądów, jak np. nie opracowane dotąd zagadnienie edukacji domowej dziewcząt na ziemiach polskich w dobie niewoli narodowej.

Grażyna Karłowska

¹ S. Bylina, W. Urban, *Kobiety staropolskie. Osiągnięcia historiograficzne i problemy badawcze*, Kie-

leckie Studia Historyczne 9, 1991, s. 133-148; A. Kusiak, *O kobiecej historiografii*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 1-2.

² *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, red. W. Jamrożek, D. Żołądź-Strzelczyk, Poznań 1998.

³ D. Żołądź-Strzelczyk, W. Jamrożek, *Studia z dziejów edukacji kobiet na ziemiach polskich*, Poznań 2001, s. 138.

Źródła do dziejów wychowania w rodzinie polskiej w XIX i początkach XX wieku, wybór i opracowanie A. Denisiuk, K. Jakubiak, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2001, ss. 290

W roku 2001, nakładem Wydawnictwa Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, ukazały się źródła do dziejów wychowania w rodzinie polskiej. Obszerna, bo licząca 290 stron druku publikacja, przedstawia problematykę dotyczącą rodziny polskiej jako środowiska wychowawczego, a także różne aspekty wychowania w rodzinie polskiej w świetle dostępnych źródeł z analizowanego okresu. Cezury czasowe pracy zostały zawarte już w tytule i obejmują wiek XIX i początek wieku XX.

Wyboru i opracowania źródeł dokonali dwaj historycy wychowania, pracownicy Zakładu Historii Myśli i Doktryn Pedagogicznych Instytutu Pedagogiki Akademii Bydgoskiej – Andrzej Denisiuk i Krzysztof Jakubiak. Warto więc podkreślić, iż ani jedno ze źródeł nie zostało dobrane w sposób przypadkowy, z pozycji biernego jedynie odbiorcy treści źródłowych, jako że obaj redaktorzy biorą czynny i aktywny udział w nauczaniu i kształceniu studentów z zakresu dziejów wychowania w rodzinie (w Akademii Bydgoskiej do programu studiów na kierunku pedagogika wprowadzono bowiem fakultatywny przedmiot: dzieje wychowania w rodzinie). Nie można przeto redaktorom omawianej pracy zarzucić braku rozoznania, umiejętności wyboru i analizy spraw rzeczywiście najważniejszych. Nie można im także zarzucić braku doświadczenia, co do doboru odpowiednich materiałów źródłowych, jak i jednostronności w ujmowaniu przedstawianej prob-

lematyki. Świadczy to z całą pewnością o wysokiej erudycji redaktorów analizowanej pracy, doskonale orientujących się w istniejącej literaturze źródłowej i stanie badań dotyczących jej przedmiotu.

„Źródła do dziejów wychowania w rodzinie polskiej w XIX i początkach XX wieku” trzeba oceniać nie tylko jako próbę systematycznego przedstawienia dorobku źródłowego dotyczącego analizowanej problematyki wychowania w rodzinie, ale także jako propozycję dla praktycznego ich wykorzystania w nauczaniu historii wychowania przez wszystkich nauczycieli akademickich tego przedmiotu, a przede wszystkim studentów.

Praca A. Denisiuka i K. Jakubiaka jest spojrzeniem na zagadnienie wychowania w rodzinie polskiej przez pryzmat dostępnych źródeł z okresu XIX i początku XX wieku, w powiązaniu z takimi istotnymi uwarunkowaniami, jak przemiany polityczne, kulturowe, społeczno-ekonomiczne, myśl pedagogiczna i praktyka wychowawcza.

Materiały źródłowe, stanowiące meritum omawianej pracy, obejmują literaturę naukową i szeroko rozumianą publicystkę pedagogiczną pochodzącą z wieku XIX i początku wieku XX. Składają się na nią głównie fragmenty prac wybitnych pedagogów analizowanego okresu (np. Ewarysta Estkowskiego, Janusza Korczaka, Anieli Szcówny), socjologów, fragmenty szkiców pedagogicznych i literatury wspomnieniowej (zawiera-